

KROS-KULTURALNA KOMPARACIJA DECE UZRASTA 11-13 GODINA NA JUNIOR-TCI INVENTARU TEMPERAMENTA I KARAKTERA

Vesna Dukanac

Institut za mentalno zdravlje, Beograd

Tamara Džamonja Ignjatović¹

Fakultet Političkih nauka, Beograd

Cilj istraživanja je provera faktorske strukture i osnovnih psihometrijskih karakteristika JTCI (baziranom na pretpostavkama Psihobiološkog modela temperamenta i karaktera Roberta Klonindžera) radi provere mogućnosti korišćenja ovog upitnika za procenu dece. Ispitivanje je obavljeno na uzorku od 222 dece starosti od 11 do 13 godina oba pola. Obuhvaćena su deca iz normalne populacije, od 6-8 razreda osnovne škole. Rezultati su pokazali značajne razlike između srpske i američke populacije koje se manifestuju u vidu povišenih skorova na dimenzijama temperamenta Potraga za novinama i Izbegavanja opasnosti, a sniženih skorova na Zavisnosti od nagrade i Perzistenciji, kao i na značajno sniženim skorovima na dimenzijama karaktera Samousmerenosti i Kooperativnosti, a povišenim na Self-transcendenciji na našem uzorku. Razlike između dece iz dve kulture na dimenzijama karaktera bi mogle biti prevashodno pod uticajem procesa socijalizacije i odražavaju niži nivo zrelosti, saradnje i verovatno kompenzatorno okretanje religioznim vrednostima. Sklonost negativnim emocijama (povišeni skorovi na Izbegavanju opasnosti), iako pripada dimenziji temperamenta, takođe može biti posledica situacione osetljivosti ove dimenzije. Rezultati se mogu interpretirati kao posledica negativnog delovanja nepovoljnih opštih socio-kulturnih uticaja tokom razvojnog perioda dece iz naše sredine koja su odrastala u toku kriznog i tranzicionog perioda u društvu. Rezultati nisu potvrdili jasnu sedmofaktorsku strukturu ličnosti dece ovog uzrasta. Konačno, slaba pouzdanost skala JTCI upitnika ograničava mogućnosti validne interpretacije rezultata, ali istovremeno ukazuje i na ograničenje korišćenja upitnika na našoj populaciji bez neophodnih psihometrijskih modifikacija.

Ključne reči: Junior-TCI, temperament, karakter, kros-kulturalna komparacija, razvoj strukture ličnosti.

¹✉: tamdzam@EUnet.yu

UVOD

Psihobiološki model ličnosti Roberta Klonindžera (Cloninger et al. 1993; 1994.) predstavlja sedmodimenzionalni model ličnosti kojim autor nastoji da obuhvati i opiše univerzalne individualne razlike. Model opisuje strukturu i razvoj ličnosti kao kompleksnog sistema koji se sastoji od interaktivnih domena temperamenta i karaktera. Klonindžer je koncipirao model ličnosti tako da obuhvata četiri dimenzije temperamenta i tri dimenzije karaktera čiji specifični sklopovi određuju tip ličnosti, kao i prisustvo i vrstu poremećaja. Celokupni model ličnosti postepeno se razvijao i prolazio kroz više faza i taj proces još uvek nije u potpunosti završen.

Dimenzije temperamenta zasnivaju se na osnovama funkcionalne organizacije CNS-a koja leži u osnovi klasičnog uslovljavanja i instrumentalnog učenja. Pretpostavljeno je da su sistemi u mozgu organizovani kao nezavisni sistemi za aktivaciju, održavanje i inhibiciju ponašanja kao odgovor na stimuluse iz sredine. Crte temperamenta određuju način reagovanja na nove situacije, u odnosu na opasnost (kaznu) i pozitivno potkrepljenje (nagradu). Četiri crte temperamenta su:

Potruga za novinama (*Novelty seeking*) predstavlja sklop navika da se inicira i aktivira ponašanje. Ponašanje osoba koje imaju izraženu ovu dispoziciju karakteriše istraživačka radoznalost, impulsivnost, neurednost, sklonost ekstravaganciji i ispoljavanju entuzijazma. Nasuprot tome, osobe sa niskim skorovima su strpljive, refleksivne, skromne, a mogu biti i uzdržane i ravnodušne.

Izbegavanje kazne (*Harm avoidance*) je dispozicija za inhibiciju ili prekid ponašanja. Osobe sa povišenim skorovima su sklone pesimizmu, neodlučne su i nesigurne, povučene i stidljive, sklone osećaju zamora, itd. Niski skorovi na ovoj dimenziji odražavaju bezbrižnost, optimizam, sklonost riziku, samopouzdanost, društvenost, otvorenost.

Zavisnost od nagrade (*Reward dependence*) je nasleđena osnova za održavanje i kontinuitet tekućeg ponašanja. Osobe koje su visoko zavisne od nagrade su sentimentalne, privržene, ali mogu razviti i zavisnost od drugih ljudi. Osobe sa niskim skorovima karakteriše praktičnost, kao i neosetljivost, povučenošću, otuđenost, nezavisnost, samostalnost.

Perzistencija (*Persistence*) predstavlja istrajnost uprkos frustraciji i zamoru, a ovakve osobe su marljive, uporne, ambiciozne, sklone perfekcionizmu, dok su one sa niskom perzistencijom indolentne, sklone lakom odustajanju, rade ispod mogućnosti i površno.

Iako su genetski nezavisne, ove dimenzije su funkcionalno povezane. Rezultat njihovih interakcija dovodi do pojave integralnih obrazaca ponašanja. Tako se način odgovora na kaznu, nagradu ili novinu razlikuje kod osoba koje imaju jednako izraženu određenu osobinu, jer način reagovanja zavisi od izraženosti drugih dimenzija i njihovih interaktivnih efekata.

Koncept karaktera razvijen je kao sinteza različitih teorijskih koncepata o kognitivnom i socijalnom razvoju, koncepata iz humanističke i transpersonalne psihologije i empirijskih podataka. Karakterne crte nastale su kroz procese socijalnog uče-

nja i predstavljaju tri aspekta self-koncepta, odnosno osobe kao autonomne individue, kao integralnog dela društvene zajednice i kao integralnog dela univerzuma. To su:

Samousmerenost (Self-directedness) se odnosi na sposobnost individue da kontroliše, reguliše prilagođava svoje ponašanje u skladu sa situacijom i ličnim ciljevima i vrednostima. Predstavlja sposobnost individue da sebe identifikuje kao integrisanu, svrhovitu, celovitu individuu i da se oseća odgovornom za ono što misli i radi. Osoba koja ima ovu dimenziju visoko razvijenu je zrela, efikasna, dobro organizovana, ima samopoštovanje, a istovremeno i sposobnost da prizna svoje greške i prihvati sopstvena ograničenja bez narušenog samopoštovanja. Takva osoba oseća da njen život ima značenje i svrhu, teži ka ostvarenju svojih ciljeva, ima inicijativu da prevaziđe izazove. Loše prilagođene osobe koje imaju nisku Samousmerenost se osećaju inferiorno i neadekvatno, mada često imaju fantazije o neograničenim sposobnostima, teže da budu najbolje, ignorišu i poriču sopstvene greške, teže da otkriju druge za lične propuste, nesigurne su oko sopstvenog identiteta i ciljeva i nepreduzimljive su.

Kooperativnost (Cooperativeness) je dimenzija na kojoj se individue razlikuju u odnosu na stepen identifikacije sa drugima i prihvatanja drugih ljudi. Ovakve osobe se obično opažaju kao prijatne i dobrodušne. Kooperativne osobe se opisuju kao tolerantne, sposobne za empatiju i pomoć drugima, saosećajne su, nasuprot nekooperativnim osobama koje su netolerantne, nezainteresovane za druge, sebične, hostilne, nepredusretljive i osvetoljubive.

Self-transcendencija (Self-transcendence) se odnosi na karakterne crte povezane sa spiritualnošću i duhovnim aspektima ličnosti. Ova dimenzija je najčešće zanemarivana u upitnicima ličnosti, ali ne i u humanističkoj i transpersonalnoj psihologiji. Self-transcendencija ima sličnosti sa konceptima Maslova (1983) o samoaktualizaciji, sposobnostima za vrhunske doživljaje (peak experiences), meditativnim iskustvima, stanjima u kojima se gubi doživljaj individualnog selfa i granica između selfa i drugih. Osoba doživljava sebe kao neodvojivi, integralni deo sveta. Osobe koje imaju visoke skorove na ovoj skali se opisuju kao sposobne za samozaborav, potpuno obuzete nekom idejom, fascinirane i koncentrisane na nešto tako da gube osećaj za vreme, identifikuju se sa stvarima koje su van individualnog selfa i imaju osećaj prožetosti božanskim, immanentnim bićem koje je u svemu, sposobnost za doživljaj samotranscendencije i jedinstva sa prirodom. Ova karakterna crta se razvija u adolescenciji, ali ima tendenciju ka smanjenju sve do 35-40 godine, kada se ponovo javlja. Pretpostavlja se da je razlog u tome što tada ljudi počinju da prave bilans svog dotadašnjeg života, susreću se sa pitanjima smisla, prolaznosti i slično.

Razvoj modela praćen je i razvojem više verzija upitnika TCI (Temperament Character Inventory) koji predstavlja osnovu za operacionalizaciju i empirijsku proveru teorijskih koncepata (Cloninger et al. 1994.). TCI upitnik je uglavnom potvrdio validnost koncepata i solidne psihometrijske karakteristike u brojnim kliničkim i kros-kulturalnim studijama (Švrakić i sar., 1994; Dukanac i sar., 1995; Bayon i sar., 1996; Tanaka et al. 1997; Džamonja, 1999; Džamonja i sar., 2006.)

Sledeći korak ka proširivanju istraživanja u oblasti razvoja temperamenta i karaktera, bio je razvijanje Junior-TCI (Luby et al. 1998), verzije namenjene proceni dece i mladih adolescenata. Upitnik je konstruisan za uzrast od 9 do 14 godina, za koji je ponuda instrumenata procene inače skromna. Osim toga, JTICI omogućava dalja istraživanja Klonindžerovog Psihobiološkog modela u svetlu razvoja ličnosti tokom detinjstva i mladosti.

Pred autore JTICI verzije postavljene su mnoge dileme. Jedna od njih bila je kako premostiti nedostatke samoprocene dece. Neki istraživači sumnjaju u validnost dečijeg izveštavanja o sebi, dok drugi iznose dokaze da sposobnost deteta kao validnog samoizveštača, zavisi, bar delimično, od toga šta se od deteta traži da opiše. Deca su, generalno, sposobna da objektivno izveste o konkretnim događajima (Lubi at al. 1998), ali su njihovi odgovori iz oblasti na koje utiču njihove želje iskrivljena i pod uticajem tih želja (Harter et al. 1986.). Autori smatraju da samoprocena temperamenta i karaktera nije pod značajnim uticajem dečijih želja. Drugi aspekt istog problema se odnosi na sposobnost introspekcije dece ovog uzrasta koja je neophodna za validnu samoprocenu. Sposobnost introspekcije je zapravo zavisna od sposobnosti refleksivnog mišljenja koje se, prema Pijažeu, razvija u formalno-operacionalnom periodu sazajnog razvoja i dostiže svoj optimalni razvoj nakon uzrasta od 11-12 godina. Zbog toga, kada govorimo o uzrastu od 9-14 godina, ne smemo zanemariti značajne razlike u stepenu razvoja introspektivnih sposobnosti deteta od 9- 10 godina i adolescenata od 13-14 godnina. Iako se rešenje za nedostatke samoprocene dece tražilo u konstruisanju skala procene dece od strane odraslih koji ih dobro poznaju, ne sme se zanemariti i značajna pristrasnost odraslih izveštača o deci u mnogim oblastima procene (npr. izveštaj roditelja o psihopatološkim ispoljavanjima kod deteta), nedostatak uvida i znanja o manifestacijama nekih simptoma ili problema kod dece (npr. česti nedostatak saznanja roditelja ili nastavnika o korišćenju droge na ovom uzrastu, izloženosti dece nasilju itd.).

Na ove opravdane primedbe vezane za ispitivanja dece i mladih može se odgovoriti komparacijom paralelnih formi self-report mera i rejting skala za procenjivače koji dobro poznaju ispitanike (roditelji, nastavnici), tako što konzistentnost ovih nalaza potvrđuje validnost procene, dok njihova eventualna nepodudarnost može predstavljati dodatni dijagnostički indikator. Rezultati komparativnih istraživanja sa paralelnim formama upitnika NEO PI-R svedoče o visokoj kongruenciji faktora dobijenih na osnovu samoprocene dece i skala procene od strane odraslih (Barbaranelli et al. 2003).

Forme upitnika TCI-R i TCI-9 namenjene proceni odraslih korišćene su već u nekim istraživanjima starijih adolescenata (Brent et al. 1995; Dukanac, 1995; Dukanac i Džamonja, 2005). Sledeći potrebu za procenom ispitanika još mlađeg uzrasta, učinjen je korak napred ka adaptaciji TCI upitnika za procenu dece od 9 do 13 godina starosti (Luby et al. 1998). Ovaj zadatak zahtevao je modifikaciju pojedinih ajtema upitnika, kako bi pitanja svojim sadržajem odgovarala starosnoj dobi ispitanika. Pitanja su modifikovana tako da se odnose na iste crte temperamenta i karaktera, ali na osnovu bihevioralnih pokazatelja koji su iskustveno bliski deci od 9 do 14 godina starosti. Pored pitanja koja logično nisu mogla da budu korišćena za decu ove

dobi, pa su stoga unapred eliminisana, bila je potrebna i lingvistička simplifikacija pitanja, kako bi ih deca od 9 godina mogla lakše razumeti.

Nova verzija za decu, Junior-TCI, je sadržavala manji broj pitanja kako bi deca zadržala pažnju tokom popunjavanja upitnika. Ukupan broj ajtema je više nego prepolovljen (sa 240 na 105 ajtema) zbog čega nema podele na posebne subskele unutar osnovnih sedam dimenzija, kao u originalnom upitniku. Jedino je skala Selftranscendencije podeljena na dve odvojene skale: Fantaziju (ST1) i Spiritualnost (ST2). Konačna verzija JTCI za procenu temperamenta i karaktera dece uzrasta od 9 do 13 godina ima 105 ajtema koji su grupisani u 4 skale temperamenta i 4 skale karaktera. Pouzdanost skala se kreće u rasponu od .44- .56 za skale sa malim brojem ajtema (od 5 do 9 kao što su ST1, ST2 i P i RD), odnosno .74- .83 za skale od 18- 22 ajtema (NS, HA, SD i C).

Interesantno je napomenuti da je ova ideja relativno kratko zaokupljala pažnju autora i da u poslednjih desetak godina nema ponovljenih istraživanja u okviru ove perspektive. S obzirom na praktični značaj procene ovog uzrasta i teorijski značaj pitanja razvoja ličnosti, zanemarivanje ove teme u novijoj literaturi čini se neopravdano. Ako se napravi pregled istraživanja u okviru drugih modela, vidi se da danas najaktuelnija petofaktorska paradigma upravo ovoj temi posvećuje dužnu pažnju.

Costa i McCrae su još 1989. primenjivali NEO PI-R na populaciji mladih srednjoškolskog uzrasta, ali osim posebnih normi, nisu adaptirali sadržaj i verbalne formulacije ajtema za ovaj uzrast. Novija istraživanja su čak pokazala da se NEO PI-R može koristiti i za procenu dece od 10 godina starosti, ali da očekivano, postoji problem razumevanja jednog broja ajtema. Empirijska validnost ajtema je proverena tako što se od ispitanika tražilo da izostave odgovor na ajteme koje nedovoljno razumeju. Na taj način je izdvojeno 30 pitanja na koje je manje od 98% ispitanika odgovorilo (McCrae et al. 2002). Takođe je 24 ajtema imalo niske ajtem-facet korelacije ispod $r = .30$, od čega je 6 bilo iz grupe ajtema sa slabom razumljivošću. Nerazumevanje mnogih reči na uzrastu dece od 13 godina, pretežno crnačke populacije su potvrdili i drugi autori (Baker & Victor, 2003). Iz tih razloga su italijanski autori (Barbaranelli et al. 2003) adaptirali NEO PI-R za decu iz viših razreda osnovne i srednje škole koji su nazvali BFQ-C (Big five questionnaire for children). Na očigledne empirijske dokaze o teškoćama u razumevanju jednog dela ajtema, autori NEO PI-R-a (McCrae & Costa, 2005) sprovode novo istraživanje sa ciljem zamene 48 ajtema koja su u prethodnoj studiji iz 2002. pokazala slabu vezu sa subskalom kojoj pripadaju ili su bili nedovoljno jasni za ispitanike. Na osnovu tih rezultata napravljena je nova forma upitnika NEO-PI-3 namenjenog proceni mladih, sa istim brojem ajtema (240), a problematični ajtemi su preformulisani ili zamenjeni. Ova forma se preporučuje za procenu adolescenata od 14-20 godina.

Pored problema mogućnosti validnog ispitivanja dece upitnicima, postavlja se pitanje i razvoja osnovnih dimenzija individualnih razlika. Da li je struktura ličnosti dece ista kao kod odraslih ili se dimenzije ličnosti postepeno diferenciraju iz manjeg broja početnih dispozicija, slično Garetovoj (Garett, 1946, prema Hrnjica, 2003) hipotezi diferencijacije intelektualnih sposobnosti koje se razvijaju iz jednog globalnog faktora, a među izdvojenim specifičnim sposobnostima vremenom se smanjuju

međusobne korelacije. U oblasti crta ličnosti, u svom istraživanju strukture Petofaktorskog modela, autori (Mišić i Hadžić, 2005) nisu uspjeli da potvrde dimenziju Saradljivosti na uzorku dece uzrasta od 11-12 godina pomoću prethodno adaptirane verzije NEO PI-R-a za ispitivanje ovog uzrasta. Nasuprot njima, italijanski autori (Barbaranelli et al. 2003), su potvrdili čistu petofaktorsku strukturu na osnovu posebno konstruisanog inventara ličnosti BFQ-C (Big five questionnaire for children). Autori navode da su rezultati dobijeni na uzorku dece iz osnovnih i srednjih škola, a na osnovu samoprocene i procene učitelja i roditelja. Kako su obe verzije upitnika nastale prilagodavanjem ajtema iz originalnog NEO PI-R-a za procenu dece, moguće je da su razlike u strukturi faktora posledica razlike u instrumentima procene. Zbog toga je sprovedeno još jedno ispitivanje sa ciljem utvrđivanja razloga izostanka dimenzije Saradljivosti kod dece uzrasta 11-12 godina na našoj populaciji (Pejić, 2006). U prvom koraku je posebna pažnja bila posvećena konstrukciji skale Saradljivost koja je imala 23 ajtema svrstanih u šest subskala koje su reprezentovane sa tri i više ajtema. Na osnovu rezultata analize glavnih komponenti zasićenja svih subskala prvom glavnom komponentom potvrdila su validnost konstrukta dimenzije Saradljivost. Međutim, kada je izvršena analiza glavnih komponenti svih subskala celokupnog upitnika koji obuhvata svih pet osnovnih dimenzija, Saradljivost se nije izdvojila kao samostalni faktor, već zajedno sa Otvorenošću kod dece gradi jedan zajednički faktor. Dve subskale Saradljivosti (popustljivost i poverenje) se takođe javljaju u sklopu drugog faktora zajedno sa afektotivnim aspektima dimenzije Ekstraverzija (toplina i druželjubivost). Pejić interpretira ovaj rezultat upravo nedovršenom diferencijacijom ličnosti usled nedovršenog procesa socijalizacije. Slično tome, na uzorku iz Estonije dece od 12 godina petofaktorska struktura nije jasno potvrđena (Allik et al. 2004), što autori takođe objašnjavaju ili kao razvojnu promenu faktorske strukture ili kao posledicu kognitivnih ograničenja u samorazumevanju koja narušava validnost samoprocene.

Nedostatak adekvatnih instrumenata procene dece i mladih, kao i otvorena pitanja o mogućnostima upitničkog ispitivanja dece i razvoju strukture ličnosti, odredili su svrhu našeg ispitivanja. Predmet istraživanja predstavlja ispitivanje karakteristika i mogućnosti primene upitnika Junior-TCI u našoj sredini zasnovanog na Psihobiološkom modelu temperamenta i karaktera (Cloninger et al. 1994) i adaptiranog za procenu dece i mlađih adolescenata uzrasta od 9-13 godina (Luby et al. 1998). Pored teorijskog, istraživanje ima i praktični značaj, s obzirom da za našu populaciju ne postoji izbor pogodnih upitnika ličnosti za ovaj uzrast.

METOD

Ciljevi

Ciljevi istraživanja se odnose na proveru sledećih karakteristika Junior TCI-a:

- Provera faktorske strukture upitnika na našoj populaciji
- Provera psihometrijskih karakteristika upitnika
- Komparacija naše i američke populacije adolescenata na osnovnim dimenzijama temperamenta i karaktera
- Ispitivanje polnih razlika ovog uzrasta na osnovnim dimenzijama temperamenta i karaktera

Uzorak

Uzorak obuhvata 222 ispitanika oba pola, od toga 102 muškog pola (45,95%) i 120 ženskog pola (54,05%), uzrasta od 11 do 13 godina (prosečni uzrast od 11,74 godina). Ispitanici su polaznici dve beogradske osnovne škole: 82 učenika VI razreda, 115 učenika VII razreda i 25 učenika VIII razreda – ukupno 222 učenika završnih razreda osnovne škole. Prosečna školska postignuća ispitanih učenika odgovaraju oceni 4,27.

Ispitivani učenici ne ispoljavaju psihopatološke manifestacije u ponašanju. Od ukupnog uzorka samo njih 15 (6,75%) se do momenta ispitivanja, obratilo za stručnu psihološku pomoć i to školskom psihologu zbog problema vezanih za savladavanje školskog gradiva, kao što su prolazni pad školskih postignuća, gubitak koncentracije, nemotivisanost za učenje i sl. Od 222 ispitanika samo 9 (4,05%) potiče iz nepotpunih porodica (nedostatak jednog od roditelja zbog smrti ili razvoda roditelja), ostalih 213 ispitanika potiču iz kompletnih porodica. Većina ispitane dece potiče iz srednjeg socioekonomskog sloja, a obrazovni status roditelja odgovara srednjem i visokom obrazovanju.

Instrumenti

U ispitivanju je primenjen Junior- TCI inventar ličnosti namenjen za procenu dece i mlađih adolescenata uzrasta od 9-13 godina (Luby et al., 1999) koji se zasniva na Psihobiološkom modelu temperamenta i karaktera Roberta Klonindžera. Upitnik se sastoji od 105 ajtema grupisanih u četiri skale temperamenta- Potraga za novinama (NS); Izbegavanje opasnosti (HA); Zavisnost od nagrade (RD) i Perzistencija (P) i četiri skale karaktera Samousmerenost (SD), Kooperativnost (C) i dve skale Self-transcendencija (Fantazija - ST1 i Spiritualnost - ST2). Ponuđeni odgovori su bimalnog tipa i ispitanici zaokružuju odgovor DA ili NE.

Ispitanici su popunili i kratak upitnik koji je obuhvatao osnovne socio-demografske podatke, podatke o školskom uspehu, pitanja o eventualnim psihičkim teškoćama i traženju stručne psihološko-psihijatrijske pomoći.

REZULTATI I DISKUSIJA

Rezultati su grupisani prema postavljenim ciljevima istraživanja.

1. U cilju empirijske provjere faktorske strukture upitnika na našoj populaciji primenjena je metoda glavnih komponenti po Gutman-Kajzer (Guttman-Kaiser) kriterijumu. Analizom su izdvojene tri komponente koje zadovoljavaju kriterijum (Eigenvalue iznad 1.0). Ove tri ekstrahovane komponente objašnjavaju ukupno 58.22% varijanse (redom 24.30%, 17.61%, 16.32%).

Tabela 1. Matrica sklopa

Dimenzije	Komponente		
	1	2	3
Potruga za novinama –NS	-,427	-,659	,121
Izbegavanje opasnosti –HA	-,451	,628	,002
Zavisnost od nagrade –RD	,387	-,517	,227
Perzistencija –P	,562	,416	,060
Samousmerenost -SD	,756	-,215	,034
Kooperativnost –C	,616	,283	,275
Fantazija - ST1	-,375	,116	,687
Spiritualnost - ST2	-,007	,025	,829

Prva izolovana komponenta objedinjuje Perzistenciju, Samousmerenost i Kooperativnost što ilustruje i matrica korelacija ovih dimenzija sa prvom glavnom komponentom (Tabela 1.). Uočava se da su dva faktora karaktera čvrsto povezana sa Perzistencijom kao faktorom temperamenta, što bi moglo ukazivati na pretpostavku da na ovom uzrastu još nema dovoljno jasne međusobne diferencijacije dimenzija karaktera. S druge strane, ove karakterne dimenzije povezane su sa Perzistencijom kao specifičnom dimenzijom temperamenta za koju se može pretpostaviti da je značajna dispozicija u formiranju istrajnosti kako u odnosu prema radu, tako i u interpersonalnoj komunikaciji.

Drugi faktor čine tri osnovna faktora temperamenta, tako da Potraga za novinama, (NS) i Izbegavanje kazne, (HA) imaju negativna zasićenja, a Zavisnost od nagrade, (RD) ima pozitivno zasićenje ovim faktorom. Iako bi se, prema teorijskom modelu očekivala faktorska nezavisnost ove tri dimenzije, izgleda da izdvojeni faktor objedinjuje bitne komponente dispozicija za emocionalno reagovanje (odsustvo impulsivnosti i anksioznosti, emocionalna toplina i sl.).

Kao treći faktor jasno se izdvaja Self-transcendencija (ST1 i ST2), koja održava svoju nezavisnost u različitim istraživanjima i na različitim uzorcima, bilo da se

radi o odraslim ispitanicima ili deci i mladima, psihijatrijskim pacijentima ili normalnim osobama, američkom ili srpskom uzorku (Džamonja i Švrakić, 2003; Džamonja i Knežević, 2005), osvetljavajući transpersonalnu stranu ličnosti, zanemarenu u modelima koji se zasnivaju na perspektivi crta ličnosti, ali naglašavanu u okvirima humanističkih orijentacija.

Tabela 2. Korelacije između skala

	HA	RD	P	SD	C	ST1	ST2
Potruga za novinama-NS	-,097	,094	-,319**	-,158*	-,258**	,082	,069
Izbegavanje opasnosti-HA		-,245**	-,083	-,387**	,014	,111	,007
Zavisnost od nagrade-RD			-,004	,193*	,190*	-,069	,059
Perzistencija-P				,231*	,251**	-,101	,053
Samousmerenost-SD					,314**	-,204*	,021
Kooperativnost-C						-,050	,098
Fantazija-ST1							,293**

**p< 0.01; * p< 0.05

Korelacije između skala su relativno niske (Tabela 2.). Značajna negativna korelacija se zapaža jedino između Samousmerenosti (SD) i Izbegavanja kazne (HA), ($r=-.387$), što ne iznenađuje jer tendencija ka doživljavanju strepnje i drugih negativnih osećanja (HA) remeti razvoj samopouzdanja (SD). Slično tome, negativno koreliraju Perzistencija (P) i Potraga za novinama (NS), ($r=-.319$), s obzirom da težnja ka promenama i uzbuđenjima u odnosu na istrajnost deluju kao oprečne tendencije u ponašanju. Postoji i niža, ali značajna korelacija između samih skala karaktera SD i C, ($r= .314$), što je takođe očekivan rezultat.

2. Drugi cilj se odnosio na proveru psihometrijskih karakteristika Junior-TCI-a. Pouzdanosti skala na osnovu Krombah-alfa testa (Cronbach's Alpha test), se kreću u rasponu od .33 do .68 (Tabla 3.). Koeficijenti pouzdanosti pokazuju značajno niže vrenosti na našem uzorku, mada se slična tendencija uočava i kod američkih podataka. Naime iste skale su se pokazale kao najviše, odnosno najmanje pouzdane na oba uzorka.

Tabela 3. Pouzdanost skala i komparacija sa US podacima

	Kronbah -alpha, Srbija	Kronbah- alpha US	Broj ajtema
Potruga za novinama -NS	.33	.77	18
Izbegavanje opasnosti -HA	.54	.83	22
Zavisnost od nagrade -RD	.34	.62	9
Perzistencija -P	.38	.50	6
Samousmerenost -SD	.60	.75	20
Kooperativnost -C	.68	.78	20
Fantazija - ST1	.58	.56	5
Spiritualnost - ST2	.38	.44	5

Nešto veću, mada ne i zadovoljavajuću pouzdanost, imaju Kooperativnost (.68), Samousmerenost (.60) i Izbegavanje kazne (.54). Kao najmanje pouzdane pokazale su se Potraga za novinama (.39), Zavisnosti od nagrade (.34) i Self-transcendencija, ST2 (.38). Na našem uzorku odraslih ispitanika (Džamonja i Knežević, 2005), koeficijenti su znatno viši (.80 - .90), čemu delom doprinosi i duplo veći broj ajtema (240 ajtema) na upitniku TCI-R.

Niže pouzdanosti delom se mogu objasniti manjim brojem ajtema unutar skala (najduže skale, sa 20 i više ajtema imaju i najbolju pouzdanost), ali se objašnjenje ne može u potpunosti svesti na taj argument jer se sa istim brojem ajtema može postići znatno bolja pouzdanost. Čak i u ovom upitniku, skala ST1 od svega 5 ajtema ima pouzdanost .58 u odnosu na ST2 sa svega .38. Kako se u većini istraživanja održava sličan rejting pouzdanosti skala, odnosno iste skale imaju najmanju odnosno najvišu pouzdanost bez obzira na uzrast ispitanika ili kulturološki kontekst, jedan deo objašnjenja leži i u samoj konstrukciji skala, odnosno izboru ajtema koji ih reprezentuju.

Razloge posebno slabe pouzdanosti je moguće tražiti i u starosnoj strukturi ispitanika (11–13 godina), čija konzistentnost u odgovaranju tokom popunjavanja upitnika može varirati zbog ležernog stava prema odgovaranju, tj. niske motivacije u toku anonimnog ispitivanja. Konačno, moguće je i da je prevod ajtema na srpski jezik, bez posebne kulturološke adaptacije, doveo do sniženog razumevanja ajtema.

3. Treći cilj istraživanja se odnosio na komparaciju naše i američke dece u odnosu na prosečne vrednosti osnovnih dimenzija temperamenta i karaktera. Rezultati pokazuju da su sve razlike značajne na nivou $p < .000$ (Tabela 4.).

Tabela 4. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i t-test – komparativno

Skale	M- Srbija	SD- Srbija	M- US	SD- US	t-test	df	sig	mean differ.
NS	9,28	2,52	7.11	3.64	12,78	221	,000	2,16
HA	13,90	2,93	7.79	4.52	31,01	220	,000	6,11
RD	3,91	1,73	4.42	1.87	-4,43	221	,000	-,52

P	2,86	1,41	3.85	1.51	-10,48	221	,000	-,99
SD	6,35	3,01	14.32	3.55	-39,45	221	,000	-7,97
C	4,94	3,09	15.90	3.55	-52,84	221	,000	-10,96
ST1	2,44	1,39	1.90	1.44	5,79	221	,000	,54
ST2	1,64	1,19	1.17	1.17	5,96	221	,000	,47

Značajnija odstupanja od američkog uzorka manifestuju se najviše na dimenzijama karaktera, posebno Kooperativnosti (C) i zatim i Samousmerenosti (SD), tako što su ove dve dimenzije značajno niže na našem uzorku. Razlika od čak tri standardne devijacije praktično govori da se ove dve populacije uopšte ne preklapaju na ovoj dimenziji!

Sledeća upadljiva razlika je na Izbegavanju opasnosti (HA), gde su skorovi na našem uzorku znatno viši (za skoro dve standardne devijacije). Potraga za novinama je više izražena na uzorku dece iz Srbije, dok su za Zavisnost od nagrade (RD) i Perzistencija (P) prosečni skorovi niži. Deca iz Srbije uzrasta od 11-13 godina su se pokazala kao manje uporna i istrajna u situacijama frustracije i zamora, sa nižim stepenom ambicija i marljivosti, manje kooperativna, a značajno više anksiozna i nesigurna. Razlike na uzrastu od 11 – 13 godina iz dve različite kulture odražavaju se više na onim dimenzijama koje su pretežno pod uticajem procesa socijalizacije. Imajući u vidu da je formativni period dece ovog uzrasta trajao tokom opšte društvene krize i kasnijeg procesa tranzicije, može se pretpostaviti da se uticaj otežavajućih socijalnih okolnosti i nestabilnih kulturoloških vrednosti mogao nepovoljno odraziti na nivo zrelosti i emocionalne stabilnosti naših ispitanika.

U prilog ovim pretpostavkama govore i ranija komparativna istraživanja studentskog uzorka (Dukanac, 1995; Dukanac i Džamonja, 2005) koja su vršena sa TCI-9 i TCI-R upitnicima za odrasle. Rezultati istraživanja rađenog u periodu od 1992 - 1994. na uzorku mlade studentske populacije (prosečne starosti 20,42 godina), pokazuju da su beogradski ispitanici pokazivali statistički značajno niže vrednosti na RD, P, SD i C skalama, što je interpretirano kao tendencija ka opadanju emocionalne privrženosti i saradnje, istrajnosti i samopouzdanja, odnosno porastu otuđenosti i sklonosti ka odustajanju. Nasuprot tome, povišeni skorovi na ST skali povezanoj sa sklonošću ka religioznim uverenjima, protumačeni su kao moguća kompenzatorna strategija prevladavanja stresa tokom društvene krize kroz kakvu je prolazila naša zemlja u tom periodu (Dukanac, 1995).

Drugo komparativno istraživanje, takođe na mlađoj studentskoj populaciji, rađeno 2001. godine, kada je započeo tranzicioni period posle krize 90-ih godina, zapažaju se slične tendencije u razlikama između dve kulture. Skorovi na P, SD i C su i dalje niži kod beogradskih ispitanika, ali su razlike manje nego u prethodnom periodu. Skorovi na ST su takođe viši kod beogradskih ispitanika, ali su i te razlike smanjene u odnosu na prethodni period. Razlike se javljaju u povećanju skorova na NS skali kod beogradskih ispitanika, pa se povišenje Potrage ka novinama moglo

protumačiti kao adaptivni odgovor na nove promene u društvu i spremnost ka otvaranju ka novim perspektivama (Dukanac i Džamonja, 2005).

4. Poslednji cilj istraživanja odnosio se na utvrđivanje polnih razlika na dimenzijama temperamenta i karaktera na uzrastu od 11-13 godina. Značajne razlike između dece ženskog i muškog pola zapažaju se na skalama Zavisnosti od nagrade (RD) i Kooperativnosti (C), odnosno onim skalama koje mere individualne razlike u prosocijalnom ponašanju. Na ovom uzrastu, neočekivano, više skorove socijalnosti imaju ispitanici muškog pola (Tabela 6.). Suprotno očekivanju i ustaljenim shvatanjima da su devojčice emotivnije i saosećajnije, spremnije da pomognu i sarađuju, kroz generacije učene povlačenju u sukobima i komunikativnije, u ovom istraživanju rezultati ukazuju na više „socijalne” skorove dečaka.

Tabela 5. Razlike između ženskog i muškog uzorka na dimenzijama temperamenta i karaktera

skale	pol	M	SD	St. gr.	t-test	df	Značaj.	Razlika
NS	Ženski	9,12	2,71	,2490	-,885	218	,377	-,3029
	Muški	9,42	2,31	,2291				
HA	Ženski	13,97	2,91	,2689	,210	217	,834	,0834
	Muški	13,88	2,96	,2923				
RD	Ženski	3,47	1,78	,1635	-3,930	218	,000	-,8881
	Muški	4,36	1,54	,1525				
P	Ženski	2,81	1,44	,1323	-,360	218	,719	-,0687
	Muški	2,88	1,39	,1374				
SD	Ženski	5,96	3,16	,2909	-1,979	218	,049	-,7972
	Muški	6,75	2,76	,2728				
C	Ženski	4,23	2,92	,2692	-3,948	218	,000	-1,5947
	Muški	5,82	3,06	,3028				
ST	Ženski	3,78	2,06	,1895	-2,485	218	,014	-,6909
	Muški	4,47	2,05	,2032				

(N=120 ispitanica ženskog pola i 102 ispitanika muškog pola)

Objašnjenje rezultata se može potražiti u bržem psihološkom razvoju devojčica u odnosu na dečake na ovom uzrastu. S jedne strane, to devojčice ranije uvodi u adolescentno rušenje dotadašnjih, idealizovanih predstava (Brzev-Čurčić, 1997). Kako nove predstave i okviri još nisu jasno postavljeni, adolescentni kaos i bunt su u ovom periodu izraženiji, što odgovara sadržajima koje mere RD i C dimenzije. U vrednosnom sistemu savremenog života pred ženski pol se postavljaju zahtevi ka ravnopravnosti i jednakim mogućnostima, što devojčice tog uzrasta može voditi ka identifikaciji sa stereotipiziranom muškom ulogom i privremeno naglašenom maskulinom ponašanju (npr. statistike pokazuju da je danas veći procenat devojčica koje puše nego dečaka). Mogli bismo očekivati da će kroz nekoliko godina, kada i dečaci dostignu opisanu razvojnu fazu rušenja dotadašnjih ideala, adolescentnog haosa i

bunta, vrednosti RD i C i kod njih smanjiti. Ovu tezu bi trebalo proveriti istraživanjem starije grupe adolescenta (od 13 do 18 godina), kako bi utvrdili da li se polne razlike vremenom redukuju ili čak dobijaju obrnuti smer.

Takođe, primećujemo kod dečaka i nešto izraženije rezultate na dimenziji SD koja odslikava i nivo samopouzdanja. To je u skladu sa podacima iz literature koji govore o većoj izraženosti samovrednovanja i samopoštovanja kod dečaka i mladića (Tomori, 2005), kao i njihovim većim vrednovanjem lične snage i moći, nego što je to slučaj kod devojčica i devojaka (Miller et al. 1992).

ZAKLJUČCI

Ispitivanje je imalo za cilj da proveri osnovne karakteristike i mogućnosti primene upitnika JTCI u našoj sredini, s obzirom na nedostatak instrumenata procene za uzrast od 9-14 godina. Istraživanjem je obuhvaćeno 222 dece uzrasta od 11-13 god, učenika od šestog do osmog razreda osnovne škole. Rezultati ukazuju na nekoliko značajnih zaključaka.

Proverom strukture Psihobiološkog modela na ovom uzrastu izdvojen je na manji broj empirijski dobijenih faktora, svega tri, u odnosu na sedam bazičnih dimenzija ličnosti koliko pretpostavlja teorijski model. Jedna od tri izdvojene glavne komponente je definisan Self-transcendencijom (ST1 i ST2), koja nema korelacije sa drugim dimenzijama ovog modela. Ova dimenzija se ne sreće ni u drugim modelima ličnosti u okviru psihologije individualnih razlika, a ranija istraživanja u našoj sredini potvrđuju njenu specifičnost i u odnosu na Petofaktorski model ličnosti (Džamonja, 1999). Ovom dimenzijom Psihobiološkog modela je potencijalno proširen broj osnovnih dimenzija ličnosti u nastojanju psihologije individualnih razlika da postigne konsenzus oko broja univerzalnih dimenzija ličnosti. Ostaje otvoreno pitanje da li Self-transcendencija konceptualno odgovara transpersonalnoj dimenziji ili dispoziciji koja je u vezi sa razvojem disocijativnih fenomena (Džamonja, 1999; Džamonja i Knežević, 2005), što nije bilo u fokusu ciljeva ovog istraživanja.

Ostale dve komponente zahtevaju pažljivu interpretaciju u cilju stadijuma razvoja ličnosti čemu se posvećuje daleko manja pažnja u oblasti individualnih razlika, nego u proučavanju stadijuma u razvoju sposobnosti. Jedan faktor odgovara komponenti strukture ličnosti koja uključuje sve tri dimenzije temperamenta, Potragu za novinama, (NS), Izbegavanje kazne, (HA) i Zavisnost od nagrade, (RD). Izdvojena komponenta objedinjuje bitne dispozicije za emocionalno reagovanje i na ovom uzrastu još ne pokazuje specifičnu diferencijaciju koja bi se očekivala prema teorijskom modelu. Istraživanja Klonindžera i saradnika, kao i naša ranija navedena ispitivanja na uzorcima odraslih pokazuju jasno izdvajanje tri, odnosno četiri dimenzije temperamenta. Druga izolovana komponenta objedinjuje dimenzije karaktera Samousmerenost i Kooperativnost, kao i Perzistenciju koja prema originalnom modelu pripada temperamentu. Ako se karakter postepeno modeluje socijalnim učenjem na

genetski determinisanim osnovama temperamenta, onda je moguće da Perzistencija upravo predstavlja glavnu dispoziciju iz koje se razvija karakter, posebno dimenzija Samousmerenosti. Tokom razvoja Psihobiološkog modela Perzistencija je naknadno odvojena iz Zavisnosti od nagrade koja verovatno predstavlja dominantnu dispoziciju za razvoj Kooperativnosti. Pored konceptualnih sličnosti između ovih dimenzija, empirijski su potvrđene i njihove umerene korelacije na uzorku odraslih (Džamonja i Švrakić, 2003; Džamonja i Knežević, 2005).

Dobijeni rezultati se mogu interpretirati u svetlu nepotpune diferencijacije strukture ličnosti na ispitivanom uzrastu. U prilog interpretacije da je u pitanju razvojni trend, govore, sa jedne strane istraživanja koja potvrđuju sedmofaktorsku strukturu modela na uzorku odraslih u Srbiji (Džamonja i Švrakić, 2003; Džamonja i Knežević, 2005). S druge strane, slični rezultati su dobijeni u istraživanjima sa drugim modelima ličnosti koji takođe ispituju osnovne personalne dimenzije individualnih razlika, mada rezultati nisu konzistentni. Tako u istraživanjima Petofaktorskog modela autori (Allik et al. 2004; Mišić i Hadžić, 2005; Pejić, 2006) nisu uspeli da potvrde dimenziju Saradljivosti na uzorku dece uzrasta od 11-12 godina, dok su italijanski autori (Barbaranelli et al. 2003) potvrdili čistu petofaktorsku strukturu. Dalja ispitivanja tek treba da utvrde da li se rezultati mogu tumačiti u svetlu razvojnih promena faktorske strukture i diferencijacije ličnosti u nedovršenom procesu socijalizacije ili kao posledica kognitivnih ograničenja u samorazumevanju koja narušava validnost samoprocene.

Rezultati ukazuju da se upitnik Junior TCI-a ne može koristiti na našoj populaciji bez neophodne adaptacije i standardizacije. Svakako da predstoji još rada na unapređenju upitnika u smislu poboljšanja konstrukcije skala i ajtema koji ulaze u njihov sastav. Da bi primena ovog instrumenta na našoj populaciji mogla pružiti pouzdanije i validnije podatke, sledeći korak bi predstavljala ajtem analiza i modifikacija pojedinih ajtema u skladu sa teorijskim konceptima, tako da ajtemi konceptualno i empirijski uspešnije reprezentuju dimenzije koje definišu. Druga značajna adaptacija obuhvatala bi prilagođavanje onih ajtema koji odražavaju kulturološke razlike između ove dve populacije. Još jedna mogućnost objašnjenja niske pouzdanosti skala, potencijalno proizilazi upravo iz rezultata o kulturološkim razlikama, tako da slaba konzistentnost odgovora tokom popunjavanja upitnika može biti posledica niske zrelosti i saradljivosti naših ispitanika na šta upućuju rezultati o prosečnim vrednostima naših ispitanika na skalama koje mere ove karakteristike.

Istraživanje je pokazalo iznenađujuće velike razlike na dimenzijama temperamenta i karaktera između srpskog i američkog uzorka. Praktično, sve razlike su značajne na nivou $p < .000$. Najveća odstupanja su na dimenzijama karaktera, Kooperativnosti i Samousmerenosti, na kojima deca iz našeg uzorka postižu izrazito niže skorove, a na Self-transcendenciji više skorove. Kako odstupanja na prve dve dimenzije iznose od 2-3 standardne devijacije, to može da unosi sumnju u validnost rezultata uopšte. Ipak, ako bi tu pretpostavku uzeli u obzir, onda bi i verovatno i druge skale pokazivale slične razlike. Činjenica da se radi o skalama karaktera, može govoriti u prilog sredinskih uticaja na ove razlike. Ipak, rezultati pokazuju razlike i na skalama temperamenta, u tom smislu da su na našem uzorku skorovi Izbegava-

nja opasnosti i Potrage za novinama viši, a na Zavisnosti od nagrade i Perzistenciji skorovi imaju niže vrednosti. Drugim rečima, naš uzorak karakteriše manja upornost i istrajnost u situacijama frustracije i zamora, niži stepen ambicija i marljivosti, izrazito manju težnju ka saradnji, a višu nesigurnost, impulsivnost i sklonost negativnim osećanjima. Ovakav opis odgovara negativnim stereotipima koji se često koriste u opisivanju mladih generacija i njihovih tipičnih karakteristika (pasivnost, neistrajnost, slaba volja, netolerantnost i nespремnost na saradnju, i sl.). Razlike između dve kulture na dimenzijama koje su prevashodno pod uticajem procesa socijalizacije (SD i C) ili su situaciono osetljive (HA), moguće je dovesti u vezu sa nepovoljnim uticajem socijalnih faktora. Sledstveno tome, povišeni skorovi na Self-transcendenciji bi mogli ukazivati na kompenzatorno okretanje religioznim vrednostima. Druga istraživanja mladih u istom periodu vršena sa upitnikom TCI-R dala su slične rezultate (Dukanac, 1995; Dukanac i Džamonja, 2005), dok su rezultati na uzorcima odraslih, čiji je razvoj i formiranje ličnosti proticao u mirnijem društvenom periodu, pokazali manje kulturološke razlike (Džamonja, 1999; Džamonja i Svrakić, 2003). Iako bi se nalazi mogli interpretirati kao posledica negativnog delovanja opštih socio-kulturnih uticaja tokom razvojnog perioda dece iz naše sredine koja su odrastala u toku kriznog i kasnijeg tranzicionog perioda u društvu, za potvrdu ovakve tvrdnje ipak nedostaju podaci istraživanja iz ranijih perioda, kada ovaj upitnik još nije bio u upotrebi. Komparacija sa rezultatima drugih istraživanja mladih koja su vršena na našoj populaciji u ranijim periodima pre 90-ih, sa drugim upitnicima ličnosti bila bi korisna u rasvetljavanju ovih hipoteza.

Smatramo da nalazi istraživanja više otvaraju nova pitanja koja zahtevaju dalju pažljivu analizu i proveru, nego što pružaju nedvosmislene odgovore. Slaba pouzdanost skala JTICI upitnika ograničava mogućnosti validne interpretacije rezultata, ali istovremeno ukazuje i na ograničenje korišćenja upitnika na našoj populaciji bez neophodnih psihometrijskih modifikacija. U svakom slučaju, ostaje da se odgovori na značajne praktične potrebe za razvojem instrumenata procene namenjenih ispitivanju dece i mladih, posebno u svetlu problema validnosti samoprocene, kao i na važna teorijska pitanja faza u razvoju strukture ličnosti kojima je posvećena srazmerno mala pažnja u savremenoj psihologiji individualnih razlika.

LITERATURA

- Allik, J., Laidra, K., Realo, A., & Pullman, H. (2004). Personality development from 12 to 18 years of age: Changes in main levels and structures of traits. *European Journal of Personality, 18*, 445-462.
- Baker, S. R., & Victor, B. J. (2003). Adolescent self-reports of personality and temperament: NEO PI-R and TPQ. Paper presented on *11th European Conference on Developmental Psychology*, Milan, Italy.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A., & Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences, 34*, 645-664.
- Bayone, C., Hill, K., Svrakic, D. M., Przybeck, T. R., Cloninger, C. R. (1996). Dimensional assessment of personality in an outpatient sample: Relations of the systems of Millon and Cloninger. *Journal of Psychiatric Research, 30*, 341-352.
- Brenet, D. A., Zelanak, J. P., Bukstein, O., Brown, R. V. (1990). Reliability and validity of the structured interview for personality disorders in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 29*, 349-354.
- Brzev-Ćurčić, V. i Najman, A. (1997). Separacija u adolescenciji i terapeut. U V. Ćurčić (Ur.) *Adolescencija – revolucija i evolucija u razvoju*. Beograd, Žarko Albulj.
- Cloninger, C. R., Przybeck, T. R., Svrakic, D. M., Wetzel, R. D. (1994). *Manual of Temperament and Character Inventory (TCI): A Guide to its Development and Use*. St. Louis, MO, Centar for Psychobiology of Personality; Washington University.
- Cloninger C. R., Svrakic, D. M. (1997). Integrative Psychobiological Approach to psychiatric Assessment and Treatment, *Psychiatry, 60*, 120-141.
- Dukanac, V. (1995). Kroskulturalni aspekt ličnosti. *Magistarska teza*. Beograd, Medicinski fakultet.
- Dukanac, V., Džamonja Ignjatović, T. (2005). Uticaj društvenih promena na bazične karakteristike ličnosti adolescenata. U V. Ćurčić (Ur.) *Unutrašnja i spoljašnja realnost adolescenata*. Beograd, Žarko Albulj.
- Džamonja Ignjatović, T., Knežević, G. (2005). Psihobiološki model temperamenta i karaktera - validacija i kros-kulturalna komparacija. *Psihologija, 38*(3), 295-311.
- Džamonja, T., & Svrakic, D. (2003). Western Personality Models Applied in Eastern Europe: Yugoslav Data. *Comprehensive Psychiatry, 44*(1), 51-60.
- Harter, S. (1986). Processes underlying the construction, maintenance, and enhancement of self-concept in children. U J. Suis and A. Greenwald (Eds.) *Psychological perspectives on the self*. New York, Hollsdale, Erlbaum.
- Hrnjica, S. (2003). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*. Beograd, Naučna knjiga.
- Lubi, J. L., Svrakic, D. M., McCallum, K., Przybeck, T. R., & Cloninger, C. R. (1999). The Junior Temperament and Character Inventory (JTCI): Preliminary

- validation of a child self report measure. *Psychological reports*, 84(3), 1127-1138.
- Maslov, A. H. (1983). *Ličnost i motivacija*. Beograd, Nolit.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Terracciano, A., Parker, W. D., Mills, C. J., & De Fruyt, F. (2002). Personality trait development from 12-18: Longitudinal, cross-sectional and cross-cultural analyses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1456-1468.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr., & Martin, T. A. (2005). The NEO-PI-3: A more readable revised NEO Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 84(3), 261-270.
- Miller, K. E., King, C. A., Scain, B. N., & Naylor, M. W. (1992). Suicidal adolescents perceptions of their family environment. *Suicide and Life Threatening Behavior*, 22, 226-239.
- Mišić, V. i Hodžić, Z. (2005). Evaluacija petofaktorskog modela ličnosti na uzorku dece preadolescentnog uzrasta od 11 i 12 godina. *Seminarski rad*. Beograd, Filozofski fakultet.
- Pejić, M. (2006). Ispitivanje razloga izostanka dimenzije Saradljivost petofaktorskog modela ličnosti kod dece uzrasta od 11-12 godina. *Seminarski rad*. Beograd, Filozofski fakultet.
- Tanaka, E., Kijima, N., & Kitamura, T. (1997). Correlations between the Temperament and Character Inventory and the Self-rating Depression Scale among Japanese students. *Psychological Reports*, 80, 251-254.
- Timori, M. (2005). Rizično ponašanje u adolescenciji – razlike među polovima. U V. Ćurčić (Ur.) *Unutrašnja i spoljašnja realnost adolescenata*. Beograd, Žarko Albulj.

ABSTRACT

**CROSS CULTURAL COMPARISON OF JTCI INVENTORY OF
TEMPERAMENT AND CHARACTER SCORES OF 11-13 YEAR
OLDS**

Vesna Dukanac

Mental Health Institute, Belgrade

Tamara Džamonja Ignjatović

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

The study compares characteristics of Serbian and American children on the dimensions of temperament and character on the Junior TCI (JTCI) for assessment of 9 to 13 year olds - based on Robert Cloninger's Psychobiological model of temperament and character. Given the lack of assessment tools for this age group, the goal of the present study was to test the factor structure and main psychometric characteristics of the JTCI in order to determine the applicability of this questionnaire on Serbian children. The sample consisted of 222 boys and girls from the normal population, ages 11 to 13 and who attended grades 6 to 8.

The results showed significant differences between Serbian and American sample. Namely, Serbian children had higher scores on the Novelty seeking and Harm Avoidance and lower scores on Reward Dependence and Persistency. As to the Character Dimensions, Serbian children had lower scores on Reward dependence and persistency, and significantly lower on Self-directedness and Cooperativeness. Scores on the Self-transcendence were higher among the Serbian children. The differences on Character dimensions between children from different cultures suppose to be primarily a result of the socialization process. They reflect a lower level of maturity, cooperation and probably compensatory reliance on the religion. Although it is a temperament dimension, being prone to negative emotions (higher scores on Danger avoidance) may also be a result of a situational sensitivity. This result could be interpreted as a reflection of the negative effects that the general socio cultural milieu had on the children who grew up during the social crisis and transitional periods of our society. The result did not confirm a seven factor personality structure of children in this age group. It is likely that at the age of 11 to 13, dimensions of character and temperament did not yet clearly differentiate. Finally, poor reliability of the JTCI scales imposes limitations on valid interpretation of these results. It also points out that using this questionnaire on Serbian children is limited unless necessary psychometric modification is conducted.

Key words: Junior-TCI, temperament, character, cross-cultural comparison, personality development.

RAD PRIMLJEN 13.02.2008.